

legkülönbözőbb vidékein — a Székelyföldről a Szepességen és Nógrád megyén át a Muraközig — megfestésre került falusi freskóciklusokkal. Ezek csúcspontját Szent László és a leányrabló kun epizódja alkotja, melyről László Gyula (*A honfoglaló magyar nép élete*. Bp. 1944. 416—429) és Vargyas Lajos (*Ethn* 1960) bebizonyították, hogy honfoglalás előtti epikus hagyományokat őriz. László király legendás történetével egy ősi, keletről hozott epikus eseménysor ötvöződött itt, melynek foszlányai eljutottak ugyan a krónikákba, illetve Bonfini históriájába (vö. Kulcsár Péter, *ItK* 1967), de amelynek teljes irásos megörökítését sehonnan sem ismerjük. Általánossá vált ezért az a vélemény, hogy ez a történet ikonográfiai hagyományozódás nyomán terjedt el, így magyarázza Levárdy is a falfestmények és a *Legendarium* közti egyezéseket; vagy pedig hogy az élő szájhagyomány alakította és tette az ország minden részében a nép közkincsévé, mint László és Vargyas állítják. Ha azonban a képes *Legendarium* valamennyi képsorozatának előzményeként egységesen egy írott legendáriumot tételezünk fel, akkor számolnunk kell egy olyan ismeretlen latin nyelvű László-legendának a XIV. századi létezésével, melyben

egy-egy pogánykori epikus elemek is helyet kaptak. Már Lukács is azon a véleményen volt, hogy az Anjou-legendáriumban látható László-történet latin nyelvű írott forrásra épül, s következtetését nincs ok kétségbevonni. Ez természetesen nem zárja ki sem az ikonográfiai, sem a szóbeli hagyományozódást, sőt éppen arra mutat, hogy a folklór elemei ez esetben is utat törtek a tudós latin irodalomba, méghozzá egy, a királyi család számára összeállított reprezentatív legendagyűjteménybe. Hogy mi indíthatta e feltételezett írott legendarium szerkesztőjét arra, hogy az 1200 táján szerzett ismert László-legendát helyett ezt az „apokrif” jellegű részesítse előnyben, s hogy ez utóbbinak a szövege mikor s ki által íratott, az egyelőre a megválaszolatlan kérdések számát gyarapítja.

Levárdy Ferenc remek hasonmás-kiadásának köszönhető, hogy ezek a kérdések megfogalmazódhattak, s e könyv birtokában lesz módja a további kutatásnak e kérdésekre pozitív választ adni, vagy pedig e kérdésvetéseket elhibázottaknak minősíteni.

Klaniczay Tibor

VARGHA BALÁZS: CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Bp. 1974. Szépirodalmi K. 371 l. (Arcok és vallomások)

Az Arcok és Vallomások sorozatáról rendezett vitaankéton Domokos Mátyás szkeptikusan nyilatkozott a kötetek kritikai fogadtatásáról. A bírálat jogai körül akkor heves vita bontakozott ki, melyet nem szükséges most felidézni. A referátum egyik figyelemzeterése azonban mindenképpen megiszívlelendő: a kiadványt annak kell tekinteni, aminek szánták: „a magyar irodalom történetében és jelenkorában kiemelkedő jelentőségű írókat és műveket vonzó stílusban ismertető, népszerűsítő” könyvsorozatnak. A szerzők (és a szerkesztők) szuverén jogának kell elismernünk, ha e színvonalas irodalom-népszerűsítéshez az írói személyiség és az életmű adottságai szerint választ módszert, s vagy az életrajz, vagy az irodalom-történeti pályakép, vagy a szerzők vallomásai, vagy az alkotáslélektani problémák fonálán haladva építi fel tanulmányát.

Vargha Balázs az *életrajz* és az *egyéniiség* bemutatására koncentrálja a Csokonai-pályaképet úgy, hogy e tragikusan megpróbált költő sorsán keresztül a kor történelmi mozgására, társadalmi és irodalmi életére, szokásaira, konvencióira is ráláthatunk, megvilágosodik egy-egy mű keletkezésének háttere s az alkotói műhely néhány titka.

Vargha Balázs több ízben szállt síkra a mikrofilológia becsületéért, s nemcsak érvekkel, hanem a Csokonai-kutatásban végzett áldozatos munkásságával bizonyította szűkségét és jelentőségét. Természetesen nem az adatok öncélú gyűjtögetésének hasznáról van szó, hanem arról a módszerről, amely az adalékok egyeztetésével, szembeállításával, az ellentmondások kimutatásával, a művek tanulságaihoz kapcsolásával a tudományos igazságot alapozza meg, s így az értékelés bázisa lehet, akár egyes művekről, akár a költő eszméiről és társadalmi szerepéről, akár a kortársakhoz és a közönséghez fűződő kapcsolatának meghatározóiról ítélünk. Kétségtelen, hogy az életrajzi, történeti és filológiai adalékokat követő pályakép eleve szétesőbb, mint egy határozott (eszmétörténeti, esztétikai, lélektani stb.) koncepcióra épített portré. Csokonai munkásságának nagyságát e könyv is főként egyes eseményekből, kuriózumokból, egy-egy alkotás felvillantásával érzékelteti, nem az életmű értékének és jelentőségének középpontba állításával. Művek és események, ismertetés és értékelés aránya minden írói életrajz felépítésének kulcskérdése. Hiányérzeteink jelzése előtt azonban a módszer következetes vállalásából származó

eredményeket jelezzük. A tanulmány erénye, hogy a megoldatlan kérdéseket, az ellentmondásokat nem próbálja elfedni tetszetős elméletekkel még akkor sem, ha ezekkel a költőt „mentené”, vállalja a nyitott problémákat, s így figyelmeztet a munka megoldatlan és felderítésre váró területeire. Ilyen pl. a költő korai szerelmes verseinek kérdésköre (ki volt az ihlet? a versek időrendje); a „Lilla titkai” c. fejezetben a költő kétértelmű magatartása, utazásainak bonyodalmai, a levelek hangjának és kronológiájának ellentmondása; a dunántúli utazás egyes homályos állomásai; utolsó, tragikus vállalkozásának, a *Halotti Verseknél* kiderítetlen viszontagságai. — Az irodalomtudomány különösen azokért az adatokért hálás a szerzőnek, amelyek az életpályát, egy-egy alkotást — részben vagy egészben — más megvilágításba helyezik. A *Magyar! hajnal hasad* c. versről a variánsok egybevetésével meggyőzően bizonyítja, hogy az nem a felvilágosodás, hanem a nemesi bandériumok dicséretére készült (51.); eddig ismeretlen személyes elemeket, indítékokat mutat ki a színművekben és a *Dorottyában* (12, 226, 244.); a Lilla-ciklus három fontos versét (*Az éjnek istenihez*, *A bátoratlan szerelmes*, *Az utolsó szerencsétlenség*) új ihletőhöz (Ilosvay Krisztinához) kapcsolja, jelezve itt is, hogy a feltételezés még nem megdönthetetlen tény, de a történet kapcsán a Csokonai—Kazinczy barátság ismeretlen mozzanatait is felszínre hozza (295—302.).

Csokonai versben és prózában többszörösen visszatér egy-egy gondolatkörhöz, egy-egy motívumhoz. Az új, a célszerűbb, a világosabb, a tökéletes elérésre törf alkotásmódban klasszikus művészeti elv érvényesül, eszme és forma ideális, teljes egységének szüntelen keresése. A kor minden alkotójában él ez a tökéletesség-igény, Csokonai is többféle módon próbálja megvalósítani: a sorok, kifejezések állandó javításával, csiszolásával, tömörítéssel, a gondolat új kontextusba állításával. Vargha Balázs a költő alkotói módszerének sajátosan egyéni vonásait is elemzi: a szavak helyzeti energiájának, jelentésmódosító szerepének felismerését a javításokban (296.); a költő erős hajlamát a groteszk megragadására (210—1, 288—9.); a közönségigény tudatos vállalását, stílusalkító szerepét a kevésbé ismert Georgicon-fordítás népies vonásaiban (278.).

A Csokonai-filológia nehéz kérdése a datálás: nemcsak az adatok (keletkezés, életrajzi tények) ismeretlensége okoz problémát, hanem az író többszörösen átírt, másolt kéziratai, saját évszámbeli tévedései, egymásnak ellentmondó adalékai. A költő szerint a *Békaegérfarcot* „tizennyolc esztendő s ijeder” korában írta (1791-ben), egyes utalásai viszont (pl. a francia forradalom elleni inter-

venció 1792—93-nál előbb nem kerülhetett a műbe. Csokonai műveinek 1975-ös jegyzékéből kihagyta ezt a munkát, s később átdolgozott formában akarta kiadni. Vargha Balázs szerint nincs jelentősége annak, hogy az átdolgozást 1794-ben vagy 1800 körül végezte. A mű ugyanis korántsem franciabarát vagy jakobinus színezetű. „Jobbra-balra egyformán vagdalkozik a költő, nem kimél semmit, ami szent.” (63.) A békák konventjét éppúgy kicsúfolja, mint az egerek Rákóczi-nótáját, s megjegyzi azt is, hogy némely oldalvágásai „meglehetősen felelőtlenek”. Vargha Balázs könyvéből úgy tűnik, hogy az ifjú Csokonai meglehetősen tájékozatlan volt a politikában, szkeptikusan nézte az eseményeket, sőt, a kiadats reményében megírta a konvencionális alkalmi verseket a nemesi bandériumok dicséretére. A tudományos objektivitás igényével ítéli meg a költő bizonytalanságát, tévedéseit; nem is akarjuk tagadni e tényeket, inkább az újabb adalékokkal szembesítenénk. Már Vargha Balázs könyvéből s különösen az újabb kutatásokból is úgy tűnik, hogy az ifjú költőben mélyben nyomot hagyhattak az új eszmék, mint eddig hittük. Szilágyi Ferenc szerint Csokonai a *Trocheus lábakon* c. versben említett Gorani-levél (azaz Martinovics iratának) másolásával és továbbításával főbenjáró politikai vétséget követett el; *A számár és a szarvas* c. dialógus fordításában, valamint *A had* c. versben a francia forradalom alapokmányának, a Déclarationnak szövegével egyező sorok találhatóak. (It 1973/4.) Csokonai tehát ismert e híres és veszélyes iratokat, s joggal gondolhatunk arra, hogy a költő későbbi szkeptikus nyilatkozatai és csalódottsága mögött nemcsak tájékozatlanság, eleve adott bizalmatlanság és bizonytalanság munkál, hanem mélyebb keserűség, sőt olyan lázongó hajlam, melyet a progresszív eszmék ébresztettek benne. Vargha Balázs könyvéből is idézhetünk erre néhány elgondolkodtató példát. A költő Kossowits József muzsikájára nemcsak *A reményhez* c. ismert verset írta, hanem egy másikat (*Óh szegény országunk. . . kezdetűt*), melyben a kuruc-versek lázadó hangját felülmúló erősséggel panaszolja a nemzeti sérelmeket: „Olly országba mért nem megyünk, / Hol nincs despota?”, „Vagy mért ki nem állasz! / Mért nem ontasz vért? / Bosszút mért nem állasz, / Szkita magadért?” Vargha Balázs leírja azt a föltevését, hogy Csokonai 1797-es levelében említett „felzúdulat fergeteg”, mely oly sietősen üzte el Pozsonyból, talán éppen az országgyűlés oppozíciós szellemű ifjúságával tartott kapcsolata volt (155—6.). — Úgy tetszik tehát e néhány tényből, hogy Csokonai politikai nézetei összetettebbek és talányosabbak, mint eddig hittük. S talán mégsem közömbös a *Békaegérfarc* átdolgozásának időpontja, mert

a későbbi csiszoláson és a nemesi felkelés magasztalására írott verseken már nyomot hagyhatott a jakobinus eszmék és mozgalmak hazai és európai kudarca, a napóleoni háborúk és az egész Napóleon-kérdés bonyolult problémaköre.

A könyv elsősorban életrajz és korrajz, s a választott műfaj kereteiben, egy-egy mű kapcsán esik szó egy-egy stílus jelenlétéről, hatásáról: a barokk, a klasszicizmus, a rokokó, a szentimentalizmus jegyeiről. Néhány megállapítása vitára is késztetne (pl. *A haza templomának örömnapja* c. vers idézett képsora a ciprusfákkal, mohos sírkövekkel, halotti mécsékkel inkább a szentimentalizmus konvencionális jegyeit keveri a nemzeties romantikához, mintsem erősíti azt (197–98.); nem bizonyos, hogy *A magányossághoz* c. versben a teremtőerő hatalmáról szóló sorok romantikus elvet hirdetnek (202); Szegedy Maszák Mihály, majd Szauder József határozottan és joggal kapcsolta 18. századi eszmékhez). E viták azonban inkább a szakcikkék és elemzések feladatai, most inkább a könyv lehetőségeit szem előtt tartva jeleznénk hiányérzetünket. A könyvben elszórt megjegyzések egy-egy stílus jegyeiről nem érzetik meggyőző erővel Csokonai munkásságának nagy, stíluszintézist teremtő jelentőségét, s ezzel az egész életmű korszakos nagyságát. A könyv műfajába természetesen nem a gazdag szakirodalom eredményeinek összefoglalása illenék. Inkább arra gondolunk, hogy a tárgyalt verseknél s a kínálkozó fejezetekben (pl. a Lilla-ciklus taglalásakor) a felsorolt (szentimentális, rokokó, népies stb.) sajtóságok egy-egy jegye mellett jó lett volna megmutatni azoknak összefüggését és egységét a műben és az alkotói rendszerben. Hogy ne csak mozaikokat lássunk, hanem egy-egy pillanatra az alkotások komplex egységét is.

Árnyalt, sokoldalú képet fest a könyv a költő egyéniségéről: nyugtalan, örökösen vándorló, de békességre, biztonságra vágyik; keserű, csalódott, de új meg új tervekbe kap és naivul hisz megvalósulásukban; alkalmi versek bérmunkáját vállalja, de önérettel és kihívó daccal viseli megaláztatásait; csúfolódó, kegyetlen tréfákat űz másokból, de önmagát is kíméletlen önértékeléssel szemléli; szüntelenül ösztönző tudásszomja a 18. századi ember állandó tanítási vágyával társul benne; mint diák és tanár rapszodikus, megbízhatatlan, kötelezettségeket nehezen tűr, de a munkában sokszorosan többet teljesít, mint ami a feladata lenne; egyike irodalmunk legszínesebb és leginkább szeretetreméltó egyéniségeinek. Hanem a gondolkodó, a kor nagy dilemmáival vívódó költő alig-alig sejtethető e portréban. Az, aki a század és az emberiség örök, nagy problémáival nézett szembe, s aki a maga erkölcsi és művészi hitvallá-

sát a gondolat humanista szabadságának fényében és az eldöntetlen kérdések árnyékában fogalmazta meg. Költőként, azaz filozófus-költőként, a felvilágosodott század szellemében. Ismerte a kor elméleteit az univerzum egyetemes rendjéről, az ember iránt közömbös születés–fejlődés–elmúlás-könyörtelenül ismétlődő mechanizmusáról, szembenézett a természetben és az emberi élet elmúlásában érvényesülő katasztrófa kérdéseivel: miért születtünk, ha elmúlunk? mivé lesz az ember és az emberi érték a természet és a földi lét harcaiban, s mivé lesz a halál után? rend-e vajon az emberi értéket elpusztító rend? vagy mi irányítja? hogyan élünk a megsemmisülés biztos tudatával? Csokonai e dilemmákat költőként, versben fogalmazta meg, s az alkotásban és az írói magatartás kialakításában keresett rá választ. Ezek a problémák tehát megfoghatók, érzékeltethetők a könyv műfajának, felépítésének lehetőségein belül. Nem filozófiai, eszmetörténeti fejtegetéseket hiányolunk tehát, hanem a tanulmányban említett művek és tények mögött a gondolati háttér mélységének érzetét. *A vidám természetű poeta* vagy az anakreoni versek kapcsán pl. elmondható lett volna, hogy az életöröm „kurta filozófiáját” a megsemmisülés tragédiájával szegezi szembe; az említett d’Holbach-fordítás (100.) istentagadó tendenciája a költő és a század materialista eszmékedéséhez és kételyeihez kapcsolódik; az *Újesszendei gondolatok*, amely a könyv szerint is „a természet és társadalom katasztrófaírnok tanár variálja” (259.), a végtelen idő és a törvények mechanikus rendjével a személyes érdem morális értékeit állítja szembe; *Az ember a poézis első tárgya* c. vers Madách művét előlegező sorai a végső kérdések nyitját szüntelenül feszegető kételyek megnyilatkozásai (289–90.); megannyi jellemző vonás a gondolkodó Csokonai arcképéhez. S talán leginkább a *Halotti versek* értelmezésének hiányát érezzük; talán leginkább itt lett volna alkalma a szerzőnek, hogy a vers megrendítő és tragikus történetének rajza mellett e nagyszerű alkotás problémavilágát éreztesse. Összefoglaló mű ez, utolsó kísérlet arra, hogy lét és túlvilági lét, morál és érdem, tudás és hit végső kérdéseit megfogalmazza. Csokonainál a metafizikai problémák többnyire morális kérdésekké formálódnak a költészet formanyelvén. Vargha Balázs számára, aki kitűnően ír és ért hozzá, hogy „száraz” tényeket is érdekessé és izgalmassá tegyen, aligha lett volna megoldhatatlan feladat, hogy Csokonai gondolatvilágának mélyebb vonulatait is emberi közelségbe hozza.

Domokos Máttyás az idézett vitaankéton külön is említette, hogy „nagyon kíváncsian várjuk, mennyiben fogja majd tolerálni a a kritika” Vargha Balázs (akkor még sajtó

alatt levő) Csokonai-életrajzát (Kritika 1973/10.21.). — A könyvet nem „toleráljuk”, mert nem szorul rá; inkább megbecsüljük: köszönettel értékes kutatómunkájáért, új eredményeiért és az új problémák felvetésé-

ért, a színvonalas és érdekes népszerűsítő munkáért; és megbecsüljük vitával és ki-egészítéssel, amely a munka érdemét szeretné erősíteni.

Mezei Márta

ERZSÉBET ANDICS: METTERNICH UND DIE FRAGE UNGARNS

Aus den ungarischen übersetzt von Zoltán Jókai. Bp. 1973. Akadémiai K. 524 l.

A reformkorra vonatkozó kiterjedt történelmi szakirodalom mindeddig — érthető módon — elsősorban magának a hazai reformmozgalomnak kifejlődésére és problematikájára összpontosította figyelmét. Andics Erzsébet monográfiáját így már a tárgyválasztás is hézagpótló értékűvé teszi. Ez a könyv — amely szervesen kapcsolódik szerzőjének korábbi munkásságához — ugyanis ugyanezeknek a folyamatoknak ellentétes oldalát világítja meg, amikor a másik pólus legjelentősebb képviselőjének, a Szent Szövetség uralmi rendszerét megteremtő és irányító kancellárnak Magyarországgal kapcsolatos állásfoglalásait és tevékenységét követi nyomon. Mindenképpen helyes volt német nyelven — igen gördülékény stílusú, jól olvasható fordításban — megjelentetni a munkát, mert az a magyar szakembereken kívül a külföldi történészek érdeklődésére is joggal tarthat számot. A mű problémaköre érintkezik az irodalomtörténet kutatási területével is, hiszen a Metternich-rendszer keretei a kor kulturális helyzetét, az irodalom működési feltételeit és lehetőségeit is messzemenően befolyásolták, az ezzel a rendszerrel való szembeszegülés pedig — a fiatal Vörösmartynak az 1823-i nemzeti ellenállás jegyében fogant költeményeitől a harmincas évek terrorperei ellen áttételes formában tiltakozó Teleki László-dramán: *A kegyencen* át egy sor Petőfi-versig — számos jelentős irodalmi alkotás inspirálója volt.

A könyv rendkívül gazdag forrásbázisra épül: a már publikált, valamint a hazai levéltárakban található iratokon kívül olyan, külföldi gyűjteményekben őrzött anyagokra is, amelyek magyar kutató kezében még nem fordultak meg. Időbelileg csaknem fél évszázadot fog át — az 1810-es évek elejétől a Világos után életre hívott neoabszolutizmus kezdeti szakaszáig. Kancellárságának első évtizedeiben Metternich csak alkalmyszerűleg folyhatott be a magyar ügyek intézésébe, 1835-től, Ferdinánd trónra léptétől fogva viszont ezen a területen is az övé volt a döntő szó. Magyarországgal foglalkozó, a politikai erőviszonyok alakulását és a kormányzat teendőit vázoló levelei és feljegyzései ettől kezdve szaporodnak meg. Andics Erzsébet megállapításai mindenekelőtt ezeknek a do-

kumentumoknak ismertetésén és elemzésén alapulnak. Ha az ily módon kirajzolódó Metternich-kép némileg egy sikúbb is a reálisnál (egyéniségének és életstílusának bizonyos, még a XVIII. század tradícióiban gyökerező és a kortársaknak annyira imponáló jellegzetességeit a szerző még utalásszerűen sem érinti), a leglényegesebb, a történelmi megítélés szempontjából perdöntő aspektus: Metternich politikai filozófiája és abban gyökerező kormányzási gyakorlata pontos és hiteles ábrázolást nyer a monográfiában. A felsorakoztatott tények meggyőzően bizonyítják, hogy — bár az évtizedek során Metternich taktikája ismételtelen módosult és az e taktika igazolására szolgáló érvelészet is árnyaltabbá, kifinomultabbá vált — mindvégig változatlan maradt politikájának alapvető, stratégiai célja: az ti., hogy a Magyarországon fennálló alkotmányos formák és intézmények hatósugarát minél szűkebbre korlátozza s ide is a maximális mértékben kiterjessze az osztrák örökös tartományokban alkalmazott abszolutisztikus kormányzati módszereket.

Első, 1811–12 táján, a Napóleon és a Habsburg-monarchia közötti átmeneti szövetség idején felvetett terve — amelynek értelmében puccsszerűen, szükség esetén katonai erő igénybevételével kellett volna felszámolni a magyar alkotmányosságot — már röviddel megszületése után lekerült a napirendről. Metternich okult a kudarcból, taktikát változtatott, és 1825-től kezdve a nemesi ellenzékkel szembeni fellépését már egy újonnan kialakított, szofisztikus tétellel igazolta, amely éppen ezt az ellenzékét minősítette a magyar alkotmány veszélyeztetőjének, míg a kormányzatot mint annak védelmezőjét tüntette fel. A magyar alkotmányra való formális hivatkozás nem tűnt el szótárából akkor sem, amikor az 1830-as évek közepén az időközben szervezetileg és világnézetiileg egyaránt jelentősen megerősödött reformmozgalom kiméletlen letörésére tett kísérletet. (Elhatározásába feltehetőleg az a körülmény is belejátszott, hogy ekkor már — az 1833-i müncheni grátzi egyezmény folytán — szilárd külpolitikai háttérként tudhatta maga mögött a cári Oroszországot.) A Wessélyi, ill. az országgyűlési ifjak: Lovassy